

ALENA PROKOPOVÁ / 10. 4. 2017

Zbabělec

Režisér Jiří Weiss v roce 1961 natočil na Slovensku nedocenené vztahové drama, které spojuje partyzánskou tematiku a re-marriage story.

Poválečná československá kinematografie se do roku 1992 – navzdory společnému státnímu uspořádání – neprofilovala jednotně. S ohledem na herce a jejich jazyk a na lokace byly realizovány filmy zjevně české nebo zjevně slovenské, ať už byly vyrobeny v bratislavských Filmových ateliérech Koliba nebo na Barrandově.^[1] (Dobrym příkladem uvědomělé snahy o „federální“ film je ovšem komedie *Anděl na horách* /1955/, v níž pražský revizor tráví s rodinou dovolenou ve slovenských Tatrách.)

V poválečném období čeští režiséři vypomáhali při budování slovenské kinematografie: *Čertova stena* (1949) Václava Wassermana je slovenskou produkcí stejně jako *Boj sa skončí zajtra* (1951) Miroslava Cikána, *Mladé srdcia* (1952) Václava Kubáaska, *Rodná zem* (1953) Josefa Macha, *Červený mak* (1955) Pavla Blumenfelda a *Polnočná omša* (1962) Jiřího Krejčíka. Logická je samozřejmě dvojí tendence česko-slovenského režisérského dua Elmar Klos – Ján Kadár.

Některá témata si realizaci v bratrské zemi vysloveně vyžádala, často však cítíme i chuť českých režisérů pracovat se slovenskými herci a ve slovenském prostředí. Dobrym příkladem je *Martin Frič*.^[2] Zřejmý zájem o realizaci filmů na Slovensku můžeme vysledovat ze strany *Karla Feixe*, který jako vedoucí výroby úspěšně působil v „kapitalistických“ letech 1936–1944 a spolehlivě fungoval i v následujícím období: v letech 1945–1970 si navzdory proměnlivým ideologickým tlakům udržoval standard a osobní vkus jako vedoucí různých barrandovských tvůrčích / výrobních skupin (ať už ve spolupráci se Zdeňkem Reimannem, Otakarem Vávrou, Františkem Danielem nebo Milošem Brožem).^[3] Pod Feixovým manažerským / dramaturgickým vedením vznikly na Slovensku filmy *Bílá tma* (1948) Františka Čápa, *Zbabělec* (1961) Jiřího Weisse a *Smrt si říká Engelchen* (1963), *Obchod na korze* (1965) a *Touha zvaná Anada* (1969) Kadára a Klose. S výjimkou posledního tyto filmy spojuje období druhé světové války.

Zbabělec potvrzuje, že barrandovskou dramaturgii zajímalo Slovensko zvláště v souvislosti s partyzánskou tematikou a Slovenským národním povstáním.[4] Jiří Weiss jej ve skupině Feix-Brož realizoval jako svůj v pořadí jedenáctý celovečerní poválečný projekt. Osmačtyřicetiletému režisérovi, který nacistickou okupaci strávil v emigraci v Británii, kde působil jako dokumentarista i autor hraných filmů, práce pod Feixovou záštitou zjevně vyhovovala (a to i letech 1947–50, kdy dramaturgicky / manažersky působil v čele vlastní výrobní skupiny). V jejich společné filmografii figuruje vedle *Zbabělce* ještě *Uloupená hranice* (1947), *Dravci* (1948), *Hra o život* (1956), *Vlčí jáma* (1957), *Taková láska* (1959), *Třicet jedna ve stínu* (1965) a *Vražda po našem* (1966).

Podrobnější zkoumání výsledků spolupráce dvojice Feix-Weiss by mohlo přinést zajímavé výsledky. Následně by mohlo ovlivnit i vyrovnanost pohledu na toto období znárodněné kinematografie, který stále ještě ulpívá především na zrodu a působení československé nové vlny. Feix s jejími tvůrci téměř vůbec nespolečně pracoval (s výjimkou např. Kadára a Klose), ale v šedesátých letech vytvářel projekty dokazující, že souběžně s uměleckými díly nové vlny v československé kinematografii vznikaly i kvalitativně pozoruhodné „žánrové“ snímky. Vliv na to měla skutečnost, že ve Feixově „stáji“ působili zvláště tvůrci starší generace – vedle Weisse i Martin Frič, Miroslav Cikán, Václav Krška, Karel Steklý či Jiří Krejčík.

Karla Feixe s o deset let mladším „světoběžníkem z donucení“ Weissem zjevně spojoval i zájem o natáčení na Slovensku.[5] Weiss už v roce 1933, jako dvacetiletý, spolupracoval jako elév kamery ve štábu *Marijky nevěrnice*, již Vladislav Vančura natáčel na Podkarpatské Rusi. V roce 1958 odmítl kvůli problematickému scénáři projekt *Kolíska*, jež mu nabídli na Kolibě. O tři roky později se však ujal literárního scénáře Ivana Bukovčana, tehdy nazvaného *Mrtví a živí*, a s divadelním režisérem Otou Ornestem ho společně přepsali pod názvem *Hrdinové nemají umírat*. V prvním čtvrtletí roku 1961 vzniklo pět verzí scénáře a současně už probíhaly herecké zkoušky. Titulní roli venkovského učitele Ondřeje Bodnára režisér svěřil tehdy často obsazovanému a výrazně „federálnímu“ slovenskému herci Ladislavu Chudíkovi. Přestože příští československé hvězdě bylo teprve sedmatřicet let, ztvárňuje ve filmu postaršího, usedlého intelektuála, který se podruhé oženil s výrazně mladší Františkou (již si zahrála Weissova tehdejší manželka, šestadvacetiletá herečka Dana Smutná, které režisér dva roky předtím umožnil debutovat ve svém okupačním dramatu *Romeo, Julie a tma* a poté

ji obsadil i do své baladické pohádky *Zlaté kapradí*). O Weissově preciznosti svědčí fakt, že roli sovětského partyzána svěřil sovětskému herci Olegu Striženovovi, zatímco Sudeťákovi Schmolckovi dodává na autentičnosti obsazení německého herce Wilhelma Koch-Hoogeho (který se česky mluvenou roli musel naučit foneticky).^[6]

Jako řada dalších umělecky i lidsky zralých režisérů, i Weiss se – navzdory spolupráci s různými autory, žánrovému rozptylu své tvorby i zastřešujícímu ideologickému konceptu – k některým motivům a tématům vracel. Vztah věkově nerovného páru zobrazil už ve *Vlčí jámě*. Už ve *Hře o život* pak Weiss vyprávěl příběh muže, jehož opatrnost se zvrhne ve zbabělost, navíc také v souvislosti s uprchlíkem, jehož hrdina a jeho žena ukrývají před nacisty.

Foto: Národní filmový archiv

Ve *Zbabělci* se manželé Bodnárovi ujmou zraněného sovětského partyzána Olega, jenž pro Františku ztělesňuje činorodého, neustrašeného hrdinu. Sexuální motivace sice musí v ideologicky laděném vyprávění ustoupit do pozadí, pohledný, mladý Oleg, jemuž žena pomáhá vyhodit do povětří základnu esesáků a kvůli němuž i vraždí, má nicméně pro hrdinku oproti obrýlenému, postaršímu manželovi nepřehlédnutelné erotické

kouzlo. *Zbabělec* ovšem vyústí v ideologizovanou verzi hollywoodské re-marriage story: Františka se k dříve opovrhovanému Ondrejovi opět přimyká, ale až v okamžiku, kdy se manžel přizná k činu, jež nespáchal, aby zachránil vesničany před řáděním rozběsněných Němců. Ondrej je pro Františku skutečně atraktivní až poté, co se stal nedosažitelným a čeká na popravu. Sexuální přitažlivost morálně neústupného martyra odsouzeného na smrt nebyla v dobových filmech ničím výjimečným – slavila úspěch třeba i v *Reportáži psané na oprátce*, již podle Weissova námětu natočil v roce 1961 Jaroslav Balík.

Prvoplánovou oslavu skutečnosti, že osobní cíle byly vytěsněny nadosobními, komplikuje zajímavá postava německého velitele Schmolky, který se v dramaticky polarizovaném prostředí pokouší nastolit lidsky normální vztahy: bývalý učitel z Liberce se cítí ke kolegovi Ondrejovi přirozeně přitahovaný, pozve ho na večeři a mimoděk mu tak obstará alibi na dobu zločinu. Protože Bodnár trvá na své vině, musí ho Schmolka – zcela proti svému přesvědčení – odsoudit na smrt...

Postava Schmolky není jediným prvkem, který *Zbabělce* vyděluje z korpusu dobových „partyzánských“ dramát. Zajímavé je i soustředění na ženskou postavu, jež je pro Weisse – nikoli poprvé ani naposled – zrcadlem záměrně nastaveným pro sledování mravního, emocionálního vývoje hlavní postavy. To nepochopila dobová kritika, která filmu vytýkala právě soustředění na Františku v neprospěch „zanedbávaného“ titulního hrdiny. Bodnár je současně sám o sobě v rámci československého filmu své doby neobvyklým hrdinou: nepředznamenává jen postavy váhavých intelektuálů československé nové vlny šedesátých let, ale je hrdinou podobného druhu jako profesor Málek z *Vyššího principu* – hrdinou neideologickým, neboť mu v okamžicích „zbabělosti“ i „statečnosti“ jde o klid vesnice, bezpečí vesničanů.

V tomto smyslu je *Zbabělec* nadčasovým, humanistickým dílem, jež se odlišuje od Weissových předchozích, jednoznačně ideologizovaných opusů (*Uloupená hranice*, *Ves v pohraničí*, *Poslední výstřel*, *Můj přítel Fabián*...) příklonem k civilismu, s nímž přišel režisér do kontaktu během své britské emigrace. Se syrovou, v českém filmu neviděnou autenticitou působí nejen profackování hysterické Františky, kterou po vraždě takto brutálně přivede k sobě Oleg, ale i scéna, v níž Weiss nechal před kamerou roztrhat vesnického psíka německými ovčáky.

Zbabělec měl premiéru před pětapadesáti lety – 13. dubna 1962 (byl uváděn s krátkometrážním dokumentem *Balada o dítěti* režiséra Jaroslava Šikla jako s předfilmem). V kinech se hrál do srpna 1974, na 4 732 představení přišlo celkem 548 470 diváků.[7] S odstupem můžeme vnímat zajímavost *Zbabělce* zřetelněji než dobová kritika.[8] Film ovšem nebyl příliš dobře přijatý ani diváky, které už partyzánské téma omrzelo a zajímali se spíše o oddechové snímky, zvláště veselohry, jež jim začínalo nabízet barrandovské vedení v souladu s cílenou změnou dramaturgie. Nízká návštěvnost byla zklamáním pro Feixe i Weisse, na jehož předchozí film *Romeo, Julie a tma* přišlo víc než dvakrát tolik diváků. To se odrazilo na potížích, které měl Weiss s realizací svého následujícího filmu – *Zlatého kapradí*. Počínaje *Zbabělcem* bylo pro stárnoucího režiséra stále obtížnější prosazovat projekty do výroby a za úspěch nebyl považován ani jeho ojedinělý pokus o koprodukcii s Británií *Třicet jedna ve stínu*. Po událostech srpna 1968 a s tušením blížící se normalizace Jiří Weiss podruhé v životě emigroval z politických důvodů, čímž definitivně uzavřel svou československou filmografii.

Zbabělce promítne kino Ponrepo ve středu 19. dubna v 17:30.

Zbabělec (ČSSR 1961). Režie: Jiří Weiss, scénář Ivan Bukovčan, Ota Ornest, kamera: Josef Střecha, hudba: Jiří Srnka, hrají: Ladislav Chudík, Dana Smutná, Dušan Blaškovič, Emil Horváth st., František Dibarbora, Oleg Striženov, Wilhelm Koch-Hooge, Jindřich Narenta, Věra Tichánková a další. Filmové studio Barrandov, 98 minut.

Poznámky:

[1] V loňském roce byla tato otázka otevřena jak v rámci publikace *Dejiny slovenskej kinematografie 1896–1969* (Václav Macek – Jelena Paštéková, Bratislava: Slovenský filmový ústav, FOTOFO 2016), tak např. v rámci diplomové práce Marka Racika *Recepce slovenského filmu v českém tisku v období 1948–1968 (se zvláštním zretelem k zobrazení Němců)*, Katedra filmových studií FF UK, Praha 2016.

[2] *Jánošík* (1935) v hlavní roli s Pařem Bielikem, se kterým se Frič podílel na dramatu *Varúj!*

[3] Petr Szczepanik skupinový styl Tvůrčí skupiny Karla Feixe (1955–1969) charakterizuje důrazem na klasickou dramatickou strukturu, tradiční realismus (nebo naopak „pohádkovou“ žánrovou stylizaci) a spoluprací se zkušenými režiséry, vesměs žánrovými specialisty. Zájem tvůrčí skupiny tendoval mezi populárními, „komerčními“ žánry a moralistními psychologickými a společenskými dramaty. (Szczepanik, Petr. *Továrna Barrandov. Svět filmařů a politická moc 1945–1970*, Praha: NFA 2016.)

[4] Toto téma se objevilo i ve *Vlčích dierach* (1948) a *Kapitánu Dabačovi* (1959) režiséra Paľa Bielika či v *Piesni o sivom holubovi* (1961) Stanislava Barabáše. Výklad historie v těchto filmech – a také ve *Zbabělci* – podléhal dobovým ideologickým stereotypům: na úkor Slovenské armády se vyzdvihují aktivity partyzánských skupin podřízených sovětskému vedení, případně se naznačuje nerozhodnost či dokonce opatrnost Slovenské národní rady, vlády v Londýně či armádního štábu v Banské Bystrici.

[5] V případě *Zbabělce* – a patrně i dalších projektů – se ovšem na Slovensku nerealizoval zdaleka celý film: od začátku července do druhé poloviny září probíhalo natáčení v Praze a teprve pak se štáb přesunul do slovenského Ružomberoku.

[6] Schmolku měl původně hrát Karel Höger.

[7] viz Březina, Václav. *Lexikon československého filmu*, Praha: Cinema 1997.

[8] *Zbabělce* se zastal např. A. J. Liehm, který jej vnímal jako „silné dílo, nejlepší Weissův film od *Vlčí jámy* a jeden z jeho nejlepších vůbec.“ (Literární noviny, 14. 4. 1962, č. 15, s. 8.)